

بررسی تطبیقی مفهوم اخلاق اسلامی و ارتباط آن با هویت حرفه‌ای و رضایت شغلی معلمان

علیرضا فهیمی^۱

^۱ گروه مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز، خوزستان، ایران

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تحلیل و مرور تطبیقی مفاهیم اخلاق اسلامی، هویت حرفه‌ای و ارتباط آن‌ها با رضایت شغلی معلمان تدوین شده است. در عصر حاضر که نظام‌های آموزشی با چالش‌های پیچیده اخلاقی و تربیتی روبرو هستند، بازگشت به مؤلفه‌های اخلاق اسلامی می‌تواند به عنوان زیربنایی برای تحکیم هویت حرفه‌ای و ارتقای رضایت شغلی معلمان عمل کند. این مقاله با بهره‌گیری از روش مرور نظام‌مند، مطالعات و نظریه‌های کلیدی منتشرشده بین سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۶ را تحلیل کرده است. یافته‌های مرور نشان می‌دهد که بین التزام به اخلاق حرفه‌ای با رویکرد اسلامی، شکل‌گیری یک هویت حرفه‌ای منسجم و میزان رضایت شغلی معلمان، همبستگی مثبت و معناداری وجود دارد. تحلیل‌ها حاکی از آن است که هویت حرفه‌ای، به عنوان یک میانجی، اخلاق اسلامی را به رفتارهای شغلی کارآمد و در نهایت به رضایت درونی معلم پیوند می‌دهد. با این حال، نتایج نشان‌دهنده وجود خلأهای نظری در تبدیل الگوهای انتزاعی اخلاق اسلامی به پروتکل‌های عملیاتی برای معلمان است. این مقاله در نهایت پیشنهادهایی برای سیاست‌گذاران آموزشی جهت تلفیق ارزش‌های اخلاقی با نظام‌های انگیزشی شغلی ارائه می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: اخلاق اسلامی، هویت حرفه‌ای معلم، رضایت شغلی، اخلاق حرفه‌ای، نظام آموزشی، توسعه حرفه‌ای معلم، ارزش‌های تربیتی.

مقدمه

در دنیای متغیر و پیچیده کنونی، حرفه معلمی فراتر از انتقال دانش فنی، به عنوان یک رسالت اخلاقی و انسانی شناخته می‌شود که هستی‌شناسی آن در گرو درک عمیق از «هویت حرفه‌ای» است. هویت حرفه‌ای معلمی، نه تنها شامل دانش و مهارت‌های تدریس، بلکه دربرگیرنده مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها و تعهداتی است که معلم نسبت به جامعه، دانش‌آموزان و خودش دارد (اسمیت، ۲۰۲۱). در پارادایم‌های تربیتی مدرن، رضایت شغلی معلمان به عنوان یکی از پیش‌شرط‌های اصلی اثربخشی نظام آموزشی، تابعی از کیفیت این هویت حرفه‌ای و انطباق آن با استانداردهای اخلاقی است. در این میان، اخلاق اسلامی با تکیه بر مفاهیم بنیادینی همچون «تیت خالصانه»، «امانت‌داری»، «تزکیه نفس» و «الگوی حسنه بودن»، افق‌های تازه‌ای را برای معنادار کردن زیست‌بوم حرفه‌ای معلمان ترسیم می‌کند (حسینی و همکاران، ۲۰۲۰). بررسی‌ها نشان می‌دهد که وقتی معلمان ارزش‌های اخلاقی برگرفته از سنت اسلامی را با عملکردهای روزمره خود پیوند می‌زنند، تعارضات نقشی کاهش یافته و هویت حرفه‌ای آنان از یک ساختار بیرونی به یک نظام درونی‌شده و پایدار تبدیل می‌شود که مستقیماً بر افزایش رضایت شغلی تأثیرگذار است (نظری و دیگران، ۲۰۱۷). با وجود این، چالش اساسی که در ادبیات پژوهشی معاصر مشاهده می‌شود، خلأ موجود در عملیاتی‌سازی این اخلاق مبتنی بر ارزش در ساختارهای اداری و نظام‌های آموزشی است؛ به طوری که بسیاری از مطالعات تجربی اشاره دارند که بدون پشتیبانی ساختاری و مدیریتی، هویت اخلاقی معلمان ممکن است تحت فشارهای کاری و بوروکراسی آموزشی دچار فرسایش شده و منجر به کاهش رضایت شغلی و تعهد عاطفی آنان شود (دیویس و همکاران، ۲۰۲۳). اهمیت این مرور علمی در آن است که با فراتر رفتن از تحلیل‌های انتزاعی، به تبیین این واقعیت بپردازد که چگونه اخلاق اسلامی می‌تواند به عنوان یک منبع قدرت درونی برای مواجهه با سختی‌های شغلی عمل کند؛ چرا که بر اساس یافته‌های (کریمی و همکاران، ۲۰۲۵)، معلمان با هویت حرفه‌ای اخلاقی، در مواجهه با تنش‌های حرفه‌ای، از استراتژی‌های مقابله‌ای سازنده‌تری استفاده می‌کنند. لذا، انجام این مرور جامع برای شناسایی مؤلفه‌های مشترک و تبیین پیوند میان نظام اخلاقی اسلام، هویت‌سازی حرفه‌ای و رضایت شغلی، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای جهت‌دهی به سیاست‌گذاری‌های کلان آموزش و پرورش محسوب می‌شود تا بتوان معلمان را نه تنها به عنوان کارگزاران آموزشی، بلکه به عنوان مربیان اخلاقی جامعه مجهز نمود.

روش پژوهش

برای دستیابی به یک تحلیل جامع، از رویکرد «مرور نظام‌مند روایتی» استفاده شده است. این روش به ما اجازه می‌دهد تا مطالعات ناهمگون (کیفی و کمی) را در کنار هم قرار داده و پیوندهای مفهومی بین اخلاق

اسلامی، هویت حرفه‌ای و رضایت شغلی را استخراج کنیم. استراتژی جست‌وجو بر پایگاه‌های داده معتبر (مانند سیوبلیکا، نورمگز، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، و پایگاه‌های بین‌المللی مانند ERIC و Google Scholar) متمرکز بوده است. بازه زمانی مطالعات بین سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۶ انتخاب شد تا همسو با تحولات اخیر در مدیریت منابع انسانی آموزشی باشد. فرآیند انتخاب منابع در سه مرحله «غربالگری اولیه عناوین»، «بررسی چکیده» و «ارزیابی متن کامل» انجام گرفت تا از ورود منابعی که ارتباط مستقیم با متغیرهای پژوهش نداشتند، جلوگیری شود.

جدول ۱: استراتژی جست‌وجو و کلیدواژه‌ها

کلیدواژه‌های انگلیسی	کلیدواژه‌های فارسی	مؤلفه
Islamic Ethics, Professional Ethics, Moral Values	اخلاق اسلامی، اخلاق حرفه‌ای، ارزش‌های تربیتی	محور اول
Teacher Professional Identity, Professional Self-Concept	هویت حرفه‌ای معلم، خودپنداره حرفه‌ای	محور دوم
Job Satisfaction, Work Commitment, Job Well-being	رضایت شغلی، تعهد شغلی، خشنودی از کار	محور سوم

جدول ۲: معیارهای ورود و خروج مطالعات

معیارهای خروج	معیارهای ورود	معیارها
قبل از سال ۲۰۱۵	۲۰۱۵ تا ۲۰۲۶	بازه زمانی
پایان‌نامه‌ها، یادداشت‌های غیرعلمی	مقالات علمی-پژوهشی، گزارش‌های رسمی	نوع منابع
تمرکز بر سایر مشاغل غیرآموزشی	تمرکز بر معلمان و کارکنان آموزشی	موضوع
سایر زبان‌ها	فارسی و انگلیسی	زبان

جدول ۳: فرآیند استخراج و ارزیابی داده‌ها

اقدامات انجام شده	مراحل فرآیند
استخراج مؤلفه‌های اخلاقی، تعاریف عملیاتی هویت و شاخص‌های رضایت شغلی	استخراج داده‌ها
کدگذاری مفهومی و دسته‌بندی مضامین در قالب تحلیل محتوای کیفی	تحلیل داده‌ها

یافته‌های پژوهش

یافته‌های حاصل از تحلیل اسناد و مطالعات بررسی شده نشان می‌دهد که پیوند میان اخلاق اسلامی و رضایت شغلی معلمان، به‌طور مستقیم از طریق «واسطه هویت حرفه‌ای» برقرار می‌شود. این یافته‌ها در سه محور کلیدی دسته‌بندی می‌شوند:

۱. اخلاق اسلامی به مثابه زیربنای هویت حرفه‌ای

مطالعات نشان می‌دهند که معلمان با درونی‌سازی مفاهیمی نظیر «امانت‌داری» و «الگوی حسنه»، هویت حرفه‌ای خود را از یک کارکرد صرفاً آموزشی به یک کنش اخلاقی ارتقا می‌دهند (احمدی، ۲۰۱۸؛ رضایی و همکاران، ۲۰۲۲). این هویت، به معلم کمک می‌کند تا در شرایط چالش‌برانگیز، دچار ازخودبیگانگی نشده و نسبت به نقش خود احساس معنا و استمرار کند.

۲. نقش اخلاق در کاهش تعارضات نقشی

یافته‌های این مرور حاکی از آن است که اخلاق اسلامی با ایجاد یک «قطب‌نمای اخلاقی»، باعث کاهش ابهام در نقش و تعارض‌های درونی معلمان می‌شود. معلمان زمانی که اخلاق را در تعاملات کلاسی و سازمانی به کار می‌گیرند، دچار تنش کمتری میان ارزش‌های شخصی و انتظارات سازمانی می‌شوند که این امر خود باعث پایداری در «هویت حرفه‌ای» می‌گردد (موسوی و همکاران، ۲۰۲۱).

۳. تأثیر میانجی هویت اخلاقی بر رضایت شغلی

شواهد پژوهشی تأیید می‌کنند که رضایت شغلی تنها متأثر از عوامل بیرونی (مانند حقوق و مزایا) نیست، بلکه سطوح بالای رضایت در معلمانی مشاهده می‌شود که هویت اخلاقی‌شان با محیط کارشان هم‌سو است (جعفری، ۲۰۲۳؛ اسمیت، ۲۰۲۴). اخلاق اسلامی با ایجاد «خودکارآمدی اخلاقی»، به معلمان کمک می‌کند تا در مواجهه با شکست‌ها یا فشارهای اداری، تاب‌آوری بیشتری نشان داده و سطح رضایت شغلی خود را حفظ کنند.

جدول ۴: خلاصه یافته‌های تحلیلی

مضامین اصلی	یافته کلیدی	تأثیر بر رضایت شغلی
هویت اخلاقی	ادغام ارزش‌های اسلامی در رفتار تدریس	افزایش معنابخشی به کار

کاهش فرسودگی و خستگی مفرط	کاهش تضاد میان ارزش‌ها و بوروکراسی	تعارض نقشی
پایداری در تعهد سازمانی	تقویت انگیزه درونی از طریق نیت الهی	خودکارآمدی

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از این پژوهش مروری، واکاوی پیوند میان اخلاق اسلامی، هویت حرفه‌ای و رضایت شغلی معلمان بود. نتایج نشان داد که اخلاق اسلامی فراتر از یک گزاره نظری، یک نیروی محرکه برای تحکیم هویت حرفه‌ای معلمان است. بحث اصلی اینجاست که در نظام‌های آموزشی مدرن، معلمان اغلب با «فشار بوروکراتیک» و «سکولار شدن محیط کار» مواجه‌اند؛ در چنین فضایی، پیوند با ارزش‌های اخلاقی-اسلامی (مانند اخلاص و خدمت به خلق)، به‌عنوان یک «سپر محافظ» در برابر فرسودگی شغلی عمل می‌کند.

تفسیر یافته‌ها بیانگر آن است که رضایت شغلی زمانی به اوج می‌رسد که معلم، آموزش را نه صرفاً به عنوان یک «شغل»، بلکه به عنوان یک «رسالت اخلاقی» درک کند. هویت حرفه‌ای زمانی که بر پایه ارزش‌های متعالی بنا شود، نوسانات محیطی (مانند مشکلات معیشتی یا فشارهای مدیریتی) کمتر بر روحیه معلم اثر می‌گذارد، زیرا انگیزه اصلی او از لایه‌های درونی (ارزش‌های اخلاقی) تغذیه می‌شود، نه صرفاً پاداش‌های بیرونی.

این مرور علمی نشان داد که ارتقای رضایت شغلی معلمان بدون توجه به «ابعاد هویتی و اخلاقی» آنان امکان‌پذیر نیست. اگر سیاست‌گذاران آموزشی تنها بر جنبه‌های مادی (حقوق و ارتقای پایه) تمرکز کنند، هویت حرفه‌ای معلمان که اساساً ماهیتی ارزشی دارد، نادیده گرفته شده و در بلندمدت منجر به کاهش کیفیت آموزشی می‌شود. لذا پیشنهاد می‌شود نظام آموزشی با بازتعریف استانداردهای اخلاقی در مسیر توسعه حرفه‌ای، به معلمان کمک کند تا «خودپنداره‌ی اخلاقی» خود را با «مسئولیت‌های حرفه‌ای» پیوند دهند.

پیشنهاد‌های کاربردی (برای مدیران و سیاست‌گذاران)

- برگزاری کارگاه‌های بازاندیشی اخلاقی: جایگزینی دوره‌های کلیشه‌ای با کارگاه‌هایی که به معلمان کمک می‌کند تعارض‌های اخلاقی روزمره در کلاس درس را بر اساس الگوهای اسلامی تحلیل کنند.
- حمایت از هویت‌سازی: فراهم کردن بسترهای گفتگو برای معلمان جهت به اشتراک‌گذاری تجربیات اخلاقی موفق در مواجهه با دانش‌آموزان.

